

Vad är arkivvetenskap?

Red. Ann-Sofie Klareld & Karolina Wiell

ISBN 978-91-90055-55-7 (online), <https://doi.org/10.37852/oblu.346>

ISBN 978-91-7844-584-4 (tryck, Gidlunds förlag, Möklinta, 2026)

Digitala samlingar – demokratiskt utvecklande eller etiskt problemgenererande?

PETER BAUER

<https://orcid.org/0009-0001-4144-587X>

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.346.c791>

© Peter Bauer, 2026

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovsperson måste anges.

Abstract

Bauers kapitel diskuterar etiska implikationer av digitalt tillgängliggörande av arkivhandlingar genom upprättandet av digitala samlingar. Dessa framställs ofta i arkivdebatten som ett medel för att stärka demokratin genom att de tillgängliggör kulturarvet för befolkningen. Å andra sidan lyfter forskning hur digital publicering kan förstärka sociala ojämlikheter och kränka rätten till personlig integritet.

Med utgångspunkt i tidigare forskning diskuteras framförallt tre problemområden: strukturella förutsättningar för digitalisering, hantering av stötande material samt integritetsfrågor. Vidare riktas uppmärksamhet mot hur ekonomiska ramverk kan påverka urvalet av handlingar, vilket riskerar att påverka representationen av det förflutna. Kapitlet berör även forskning om hur den digitala kopian integritet riskerar att skadas vid digitaliseringen genom digitala verktyg avsedda att stärka kopian kvaliteten. I kapitlet lanseras även Bauers begrepp integritetsparadoxen som behandlar den motsägelsefulla samtida utvecklingen där rätten till privatliv för levande personers stärks genom lagstiftning som GDPR, samtidigt som material som kan kränka avlidna personers privatliv blir alltmer lättillgängligt.

En viktig slutsats är att det saknas universella lösningar på dessa utmaningar, men att kontextualisering, transparens och dialog med berörda grupper kan utgöra centrala strategier. Därmed förstås digitalisering inte enbart som en demokratiserande praktik, utan som en komplex process som kräver kontinuerliga etiska avvägningar.

Digitala samlingar – demokratiskt utvecklande eller etiskt problemgenerande?

PETER BAUER

Under de senaste tre decennierna har tillgången till internet ökat i Sverige samtidigt som kostnaderna för digitalisering och elektronisk lagring av kulturarvsmaterial har minskat. Denna utveckling har bidragit till att intresset för digitalt tillgängliggörande av kulturarvsmaterial ökat och att flera kulturarvsinstitutioner i dag har delar av sina samlingar fritt tillgängliga online.¹ Att göra kulturarvsmaterial digitalt tillgängligt är dock en process som i huvudsak består av två steg: digitisering och digitalisering.

Digitisering innebär skapandet av en digital kopia av ett analogt verk, medan digitalisering utgör det efterföljande arbete som krävs för att göra materialet sökbart och tillgängligt, exempelvis genom att upprätta och indexera databaser. Vidare gör praktiker en åtskillnad mellan massdigitisering och kritisk digitisering. Massdigitisering innebär att så många verk som möjligt omvandlas till digitala avbilder, medan kritisk digitisering syftar till att skapa en så exakt representation som möjligt av det enskilda exemplaret.²

Under senare år har digitaliseringen av kulturarvet, oavsett vilket av ovanstående uttryck det tar, skrivits in i en kontext av demokrati och mänskliga rättigheter. Exempelvis Riksantikvariatämbetet har uttryckt att kulturarvet tillhör alla och att ”alla därför skall ha samma rättigheter

¹ Cultural Policies. *Sweden – 2.4 Internet and Digital Access*. Tillgänglig: https://www.culturalpolicies.net/country_profile/sweden-2-4/ (hämtad 27 feb. 2026).

² M. Dahlström et al., ”As We May Digitize’ – Institutions and Documents Reconfigured”, *LIBER Quarterly* 21:3–4 (2012), s. 455–474; C. Legner et al., ”Digitalization: Opportunity and Challenge for the Business and Information Systems Engineering Community”, *Business & Information Systems Engineering* 59 (2017), s. 301–308.

att ta del av och bidra till vårt kulturarv”.³ I samma rapport framförs även att kulturarvet är en viktig del av människans historia och identitet och därmed är en del av samhällets grundfundament.⁴ Ur detta perspektiv ses möjligheten att ta del av kulturarvet som en individuell rättighet som kan stärka möjligheten till samhällsdeltagande.

Målsättningen att öka tillgängligheten är i grunden lovvärd, men arkivsektorn har under senare år ställts inför en verklighet som problematiserar ökat tillgängliggörande. Centralt i denna problematik är att allt material inte lämpar sig för publicering online, då en sådan exponering på olika sätt kan riskera att skada de individer som förekommer i källmaterialet. Vidare kan äldre material innehålla nedsättande begrepp eller stereotypa framställningar av minoriteter som riskerar att förstärka existerande samhälleliga maktordningar. Under de senaste åren har därför intensiva diskussioner förts, inte minst inom arkiv, bibliotek och museer, om möjliga strategier för att hantera dessa utmaningar.

I detta kapitel avser jag, med utgångspunkt i tidigare forskning, att diskutera de etiska utmaningar som arkivsektorn i dag står inför gällande digitaliseringen av potentiellt känsligt material samt de lösningar som forskningen har formulerat. Med etiska utmaningar menar jag i detta avseende två typer av utmaningar: social jämlikhet och den personliga integriteten. Social jämlikhet förstås här som möjligheten att ta del av handlingarna på lika villkor, men även svårigheten i att förmedla vissa handlingar då de kan förstärka över- och underordningar. Integritet handlar däremot om rätten att välja vad vi delger omvärlden om oss själva. Dessa definitioner utvidgas i senare avsnitt av kapitlet. Förhoppningen är kapitlet skall bidra med nya insikter för såväl yrkesverksamma arkivarier som forskare, samt nyansera förståelsen av digitalisering som inte endast en demokratiserande praktik utan även en problemgenererande.

Det bör framhållas att detta kapitel inte behandlar all form av digitalisering och att exempelvis myndigheters E-arkiv lämnas därhän. Det jag framför allt har intresserat mig för är i stället de publika digitala samlingar

³ Digisam. Digitaliserat kulturarv – för demokrati och positiv samhällsutveckling – En förstudie (Stockholm 2019), s. 8

⁴ Digisam (2019), s. 8–9.

som förmedlas av kulturarvsinstitutioner. En viktig aspekt av denna distinktion är att dessa är offentligt tillgängliga och har samtliga medborgare som målgrupp, medan exempelvis E-arkiv snarare fyller en funktion för offentlig förvaltning.

Utifrån forskningsläget har tre parametrar kring digitalisering identifierats som fått leda textens disposition. Den första är de ramverk och den kontext i bred bemärkelse som styr digitaliseringsarbetet. Här lyfts även arbetets tekniska dimension och vilka etiska överväganden som görs under själva digitiseringsprocessen. Därefter följer en diskussion om material som exempelvis innehåller rasistiskt språk. Sedan presenteras några resonemang om hur digitaliseringen även möter etiska utmaningar i förhållande till behovet av att värna de personer som förekommer i materialet. Texten avslutas med några sammanfattande reflektioner kring vilka möjligheter och utmaningar arkivsektorn står för idag.

Digitala ojämlikheter och vikten av transparens

I en artikel om digitaliseringens etiska dimensioner från 2022 lyfter David Mindel en problematik som går långt utanför arkivsektorns ansvarsområden. Problematiken kretsar kring en global ojämlikhet där många länder saknar en väl utbyggd digital infrastruktur, alternativt att stora delar av befolkningen av ekonomiska skäl inte har tillgång till internetanslutning.⁵ Dessa länder är ofta lokaliserade i det globala syd som historiskt sett varit föremål för västvärldens koloniala strävanden. I förlängningen innebär denna problematik att exempelvis digitalt tillgängliggörande av koloniala samlingar eller liknande inte alltid når de personer som samlingen berör. Ett annat problem på temat koloniala samlingar är att internet möjliggör spridningen av exempelvis kulturföremål som inte från början varit avsedda att visas för andra än ett fåtal invigda.⁶ Den förstnämnda problematiken är

⁵ D. Mindel, "Ethics and Digital Collections: A Selective Overview of Evolving Complexities", *Journal of Documentation* 78 (2022), s. 553–555.

⁶ A. Herle, "Anthropology Museums and Museum Anthropology", i Felix Stein (red.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*, Cambridge: The Cambridge Encyclopedia of Anthropology (2023), s. 12.

svår att kringgå men likväl bör arkivarier vara medvetna om den, liksom att vissa artefakter kan ha en stark religiös laddning.

Ojämligheten är dock inte begränsad till länder med bristande infrastruktur, utan även i länder med väl utbyggda IT-infrastruktur förekommer snarlika problem. Detta då olika grupper har olika förutsättningar att ta till sig digitalt material, exempelvis personer som är i behov av syn- eller hörseltolkning på grund av funktionsvariationer. Denna fråga aktualiseras av bland annat införlivandet av EU:s tillgänglighetsdirektiv i svensk lagstiftning, vilket ställer höga krav på anpassning av digitala tjänster levererade av svenska myndigheter.⁷ En viktig fråga är därmed hur medborgare oavsett funktionalitet skall ges möjlighet att ta del av kulturarvet när tekniska praktiker (såsom syn- och hörseltolkning) innebär att materialet måste komma till andra uttryck än genom scannade versioner av originalhandlingar.

Förutom att garantera möjligheten för alla ta del av ett digitaliserat kulturarv finns det även i utgångsläget för digitalisering ett påtagligt problem i form av ekonomi. Detta då det är svårt för kulturarvsinstitutioner att finansiera större digitala satsningar och att förvalta digitala samlingar långsiktigt.⁸ Denna problematik medför att kulturarvsinstitutioner lockas att söka medel för att finansiera digitaliseringen av ett visst material och därmed utgå från idéer om vad marknaden vill ha snarare än utifrån vad som är viktigt att digitalisera. En tänkbar konsekvens är att urvalet i sådana fall styrs av sensationlighet snarare än representativitet, vilket är problematiskt då handlingarna i en digital samling påverkar bilden av vad som är kulturarv.⁹ Ett tänkbart sätt att kringgå denna problematik skulle exempelvis vara transparens gentemot slutanvändaren kring hur urvalet av material har gjorts samt vilka delar av samlingen som valts bort. Därmed skapas en medvetenhet om att kulturarvet existerar materiellt bortom den digitala samlingen.

⁷ Mindel (2022), s. 553–555; Post- och televerkets hemsida om tillgänglighetsdirektivet, <https://pts.se/digital-inkludering/lagen-om-visa-produkters-och-tjansters-tillganglighet/> (läst 2025-09-10)

⁸ Se här exempelvis E. Borin & F. Donato, "Financial Sustainability of Digitizing Cultural Heritage: The International Platform Europeana", *Journal of Risk and Financial Management* 16:10 (2023), s. 421.

⁹ Dahlström et al. (2012), s. 455–474.

Ekonomiska ramverk har tidigare problematiserats av Zinaida Manžuch i en artikel från 2017. Författaren lyfter i artikeln hur stora kulturarvsinstitutioner, såsom nationalbiblioteken i Frankrike respektive Storbritannien, tagit emot bidrag utifrån för att digitalisera material. Bidragen har dock villkorats mot inskränkningar i hur materialet får användas, där exempelvis åtkomsten av ett visst material avgiftsbelagts. Denna praktik är problematisk eftersom institutionerna är offentligt finansierade och medborgaren därför behöver betala två gånger för tillgång till sin historia. Manžuch menar dock att denna form av finansiering stundtals kan vara nödvändig för att överhuvudtaget digitalisera materialet. Däremot betonar författaren att privata initiativ bör hanteras inom en separat budget som är tydligt åtskild från offentliga medel.¹⁰ I Sverige existerar det mig veterligen inga liknande initiativ från det privata näringslivet kring att digitalisera kulturarvsmaterial. Däremot aktualiserar Manžuchs artikel, frågan om vem som äger materialet efter att det digitaliserats mot en avgift, där exempelvis forskare under en period kan vilja ha ensamrätt på materialet. I detta avseende bör kulturarvsinstitutioner betona att materialet efter att digitaliserats skall bli åtkomligt för allmänheten på lika villkor.

I relation till det arbete som pågår innan material publiceras på internet kan det även lyftas att David Mindel betonar vikten av transparens kring hur materialet rent praktiskt hanterats. En vedertagen praktik inom arkivväsendet är att arkivarien inte skall göra några ingrepp i materialet utan istället bevara det så nära originalsicket som möjligt.¹¹ Med digitalisering öppnas emellertid nya möjligheter där ett exempel illustreras nedan i bild nr 1 och nr 2:

¹⁰ Z. Manžuch, "Ethical Issues in Digitization of Cultural Heritage", *Journal of Contemporary Archival Studies* 4 (2017), s. 4–6.

¹¹ Mindel (2022), s. 522–526.

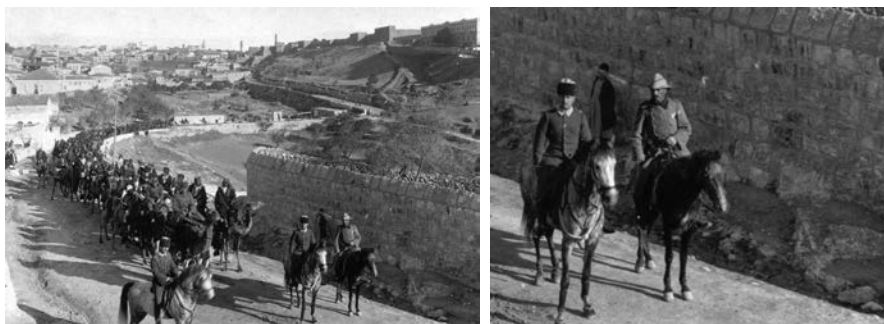

Bild 1. Volunteer Arab Camel Corps fr[om] S. Arabia Leaving the Front. Bild 2. Beskuren bild där exempelvis kamelerna fallit bort. Wikimedia Commons.

I bild nummer 2 har den omgivande kontexten skurits bort och bilden visar bara två män till häst. Originalen (bild nr 1) visar emellertid en kavallerienhet under första världskriget i Saudi-Arabien där hästarna kompletterats med kameler. Dessa ingrepp är enkla att göra och kan ibland vara berättigade för att lyfta vissa delar av en bild. Vidare kan det även användas olika av filter för att öka läsbarheten efter att en bild scannats. Sådana ingrepp, som ofta görs med slutanvändarens bästa för ögonen, innebär dock att den digitala replikan inte motsvarar det fysiska originalet. Denna utveckling har enligt Mindel medfört behov av stark transparens gentemot slutanvändaren kring vilken hård- och mjukvara som använts under digitisering.¹² Det bör dock betonas att digitisering oftast innebär att originalet överlever, vilket medför att den ursprung informationen finns bevarad i arkiven. I samtal med arkivarier som löpande arbetar med digitala samlingar har jag därför märkt att en vanlig praktik är att via meta-data uppmärksamma användaren på att ett fysiskt original ser annorlunda ut samt var detta är åtkomligt.

¹² Mindel (2022), s. 522–526.

Integritetsparadoxen

Digitala bearbetningar av en arkivhandling riskerar med andra ord att stöta sig med klassiska arkivvetenskapliga principer. Detta är dock inte den enda principen som digitala samlingar utmanar utan även de mer etiska principerna utgör ett problem. I International Council on Archives yrkeskodex från 1996 framgår det att arkivarien inte bara har ett ansvar för att skydda statens känsliga uppgifter utan även att värna de personers privatliv som förekommer i materialet. En vanlig definition av privatliv är formulerad av Alan Westin som av vissa beskrivs som den moderna dataskyddslagstiftningens fader. Westin beskrev privatliv som "the claim of individuals, groups, or institutions to determine for themselves when, how, and to what extent information about them is communicated to others".¹³ Rätten till privatliv är i sin tur inskriven i Europakonventionens sjunde artikel, vilken stadfäster att var och en har rätt till sitt privatliv.¹⁴

Arkiven innehåller ofta material som, om det publiceras, kan utgöra ett betydande intrång i den enskildes privatliv. Exempelvis kan personarkiv innehålla brevväxlingar som vittnar om älskare eller älskarinnor som tidigare varit okända för såväl familj som allmänhet. Likaså har välfärdsstatens framväxt under 1900-talet lett till att stat, kommun och landsting numera har stora mängder information om medborgare som inte alltid lämnats frivilligt. För levande personer existerar idag ett starkt rättsligt skydd av privatlivet i form av EU-lagstiftningen General Data Protection Regulation (GDPR). Detta skydd upphör dock efter att en person avlidit och skyddar inte heller efterlevande.¹⁵ Därigenom uppstår en slags paradox, där dataskyddslagstiftningen har stärkt nu levande människors rätt till privatliv medan arkivpolitiken eftersträvar en ökad digitalisering.

¹³ Citatet är återgivet i J. Jiyoung Suh & M. J. Metzger, "Privacy Beyond the Individual Level", i B.P. Knijnenburg, X. Page, P. Wisniewski, H.R. Lipford, N. Proferes & J. Romano (red.), *Modern Socio-Technical Perspectives on Privacy* (Springer, Cham 2022), s. 91.

¹⁴ International Council on Archives. *Code of Ethics*. Peking, 1996, s. 3;

¹⁵ Integritetsskyddsmyndigheten om GDPR, <https://www.imy.se/verksamhet/dataskydd/det-har-galler-enligt-gdpr/introduktion-till-gdpr/personuppgifter/> (2025-09-10); S. Edquist, "Ethical Destruction? Privacy Concerns regarding Swedish social services records", i P. Jonasson & A. Rosengren (red.), *The Right to Access Information and the Right to Privacy – A Democratic Balancing Act* (Huddinge: Södertörns Högskola 2017), s. 12–13.

En digital samling som väcker intressanta frågor kring integritet är Riksarkivets register över frigivna straffarbetsfångar. I samlingen har myndigheten publicerat kompletta, sökbara personregister med namn och bild samt de brott som straffarbetsfångarna dömts för. Databasen är dock begränsad ifråga om tidsomfång där uppgifter yngre än 110 år inte publiceras, vilket innebär att samtliga publicerade personer är avlidna.¹⁶ Trots denna åtgärd väcker samlingen frågor kring det etiska i att hänga ut personer som brottslingar efter att de avtjänat sitt straff, inte minst eftersom rättssystemet historiskt varit långtifrån rättssäkert.

Detta problem kan exemplifieras genom Per Nilsson från Åhus registerkort. Av kortet framgår att Nilsson år 1890 dömdes till fängelse för otukt med sin moder och mord på sin hustru. Registerkortet berättar dock inte hela sanningen eftersom det under rättegången visade sig att Nilsson begått mordet på inrådan av sin mor, som även utnyttjat honom sexuellt under större delen av hans liv. Uppgifterna om övergreppen ledde till att Nilsson dömdes till straffarbete istället för döden och idag hade han troligtvis dömts till vård. I den digitala samlingen återfinns dock inte dessa fakta som måhända hade renderat ett mjukare omdöme av honom även i vår samtid.¹⁷

Mord och incest är fenomen som i de flesta samhällen renderat ett socialt avståndstagande. Ett problem när frågor som rör privatlivet skall hanteras är emellertid att vad som uppfattas som privat har varierat genom historien, vilket bland annat diskuterats av arkivvetaren Fredrik Skott. Denne menar att sociala normer är både kontinuerliga och föränderliga, där exempelvis präster med alkoholproblem hade betraktats som kontroversiellt såväl idag som vid sekelskiftet 1800/1900. Samtidigt finns det emellertid andra aspekter, såsom vidskepelse, som idag kan betraktas som relativt harmlösa men som i sin samtid riskerat leda till hårda sociala sanktioner.¹⁸

¹⁶ Digital samling rörande frigivna straffarbetsfångar <https://sok.riksarkivet.se/frigivna-straffarbets-fangar> (2025-08-29).

¹⁷ Riksarkivet. Per Nilssons Fångkort. Digitalt register åtkomligt via <https://sok.riksarkivet.se/frigiv-na-straffarbetsfangar>; G. Bergstrand. *En själåsörjares dilemma*. Natur och kultur: Stockholm (2010), s. 15–17.

¹⁸ F. Skott, "Finns den på nätet? Nätpublicering som kulturarvsproduktion", *Tidskrift för kulturforskning* 13 (2014), s. 55–56.

Ett vidare problem är således att en arkivarie som bestämt sig för att skydda den personliga integriteten inte nödvändigtvis har kännedom om exakt vilka uppgifter som kan vara känsliga för personerna i materialet. Sådana argument utgår från att döda människor har rättigheter och att historikern bör visa omsorg om personerna i arkivmaterial. Exempelvis anser vissa historiker att det finns pågående relationer mellan döda och levande, där de dödas minne kan ta skada av de levandes handlingar. En tänkbar väg att hantera denna spänning är att inspireras av historikern Andrés Brink Pinto som argumenterat för att dödas uppgifter bör hanteras med försiktighet. Vidare menar Brink Pinto att ingrepp i avlidna personers integritet går att motivera eftersom det delvis handlar om att upptäcka sanningen om dåtiden och därigenom vår egen tid.¹⁹ I detta avseende menar jag att ett sätt att hantera spänningen i materialet är att grundligt bekanta sig med tidsperioden det täcker och vara transparent kring såväl dåtidens normer samt hur materialet tillkommit. Därigenom visas en grundläggande hänsyn mot de avlidna, även om publiceringen i förlängningen likväl innebär ett integritetsintrång.

Digitala samlingar aktualiserar även frågan om spridning och individens makt över densamma. För några decennier sedan var det omöjligt för människor att förutse att deras privata korrespondens skulle kunna läggas ut offentligt för envar att beskåda. Möjligtvis var det för redan kända personer en teoretisk möjlighet att deras brev skulle läsas av ansvarstagande forskare. Bland annat bibliotekarien Paul Daegleish har gjort gällande att en sådan granskning dock hade varit omgärdad av diverse informella hinder eftersom forskaren då aktivt hade behövt resa till en arkivinstitution, begära fram handlingarna och sedan sitta i en avgränsad läsesal. Med dagens teknologi har dessa moment försvunnit och således har spridningspotentialen för känsliga uppgifter ökat på ett sätt som var oförutsebart för bara ett par decennier sedan. Svårigheten att förutse användning och spridning är emellertid inte begränsad till pappersmaterial utan återfinns även i digitalt skapat material. Exempelvis har Lin et al. beskrivit hur det idag är möjligt att inte bara återskapa ett

¹⁹ A. Brink Pinto. "En etik för arkivet?", *Scandia* 88:1 (2022), 93–108.

webbcommunity (Geocities) från internets barndom utan även att anonymisera användarna på ett sätt som inte var möjligt med 1990-talets teknik.²⁰

En vän av ordning hade påpekat att en given lösning på de problem som lyfts ovan är anonymisering. Som praktik är dock detta problematiskt av flera skäl, där det kanske mest uppenbara är att anonymisering strider mot den traditionella arkivteorin. Enligt denna skall arkivarien inte göra ingripanden i handlingar, utan snarare sträva efter att bibehålla den så nära originalskick som möjligt. Därmed påverkar sådana ingrepp direkt den digitala kopian integritet.²¹ Utöver detta tillkommer även praktiska problem, såsom att det inte endast är namn, personnummer och adresser som kan röja personers identitet utan även andra mer svåridentifierade uppgifter i materialet. Därutöver påverkar anonymisering möjligheten att följa personer genom olika material och arkiv, vilket innebär att forskningsvärdet minskas drastiskt.

Till slut kan det även nämnas att anonymiseringar riskerar att bevara samhällets över- och underordningar. Ett exempel på detta är Nordiska muséets samling av vittnesmål från förintelsen, där offren för det tredje rikets systematiska grymheter bidragit med sina berättelser. I vissa fall har dessa samlingar hanterats genom anonymisering i syfte att skydda exempelvis judiska personer från framtida förföljelse. Denna anonymisering bidrar dock till att framställa gruppen som särskilt skyddsvärd eller sårbar, vilket även förstärker bilden av dem som avvikande från majoriteten. Vidare riskerar bilden av gruppen som sårbar att de riskerar att förstås som passiva offer för andra handlingar utan möjlighet till agens vilket kan förstärka gruppens utsatthet.²²

Med beaktande av problematiken kring sårbarhet och behovet att producera en exakt kopia av originalet utgör anonymisering inte en op-

²⁰ P. Daeglesh, "The Thorniest Area: Making Collections Accessible Online While Respecting Individual and Community Sensitivities", *Archives and Manuscripts* 39 (2011), s. 67–68.; J. Lin et al., "We Could, But Should We? Ethical Considerations for Providing Access to GeoCities and Other Historical Digital Collections", i *CHIIR '20: Proceedings of the 2020 Conference on Human Information Interaction and Retrieval* (2020), s. 140–141.

²¹ Mindel (2022), s. 547.

²² M. Thor Thureby & K. Wagrell, "Digitization, Vulnerability, and Holocaust Collections", *Santander Art and Culture Law Review* 2 (2020), s. 93–95.

timal lösning på integritetsproblem. Trots detta måste arkivarier ibland publicera känsliga uppgifter eftersom det är i de känsliga uppgifterna som samhällets mörka sidor blir synliga. Att inte publicera en handling med utgångspunkt i att den kan skada en – sedan länge avliden – persons integritet går därmed i konflikt mot arkivariens roll att presentera en allsidig bild av historien.²³ Min erfarenhet efter att ha fördjupat mig i detta genom såväl litteraturstudier som i samtal med representanter från arkivinstitutioner är att det inte finns någon enhetlig lösning som i framtiden kommer att fungera för alla arkiv. Vidare kan ett material exempelvis vara fullt möjligt att publicera utan att det väcker anstöt för efterlevande, samtidigt som det innebär en kränkning av den dödes integritet. I sådana fall kan troligtvis kontextualisering vara en framkomlig väg, där det finns en transparens mot användaren kring att uppgifterna historiskt varit känsliga liksom hur handlingarna tillkom. Detta är måhända ingen lösning som fullt ut är tillfredställande, men likväl kan den ändå belysa det faktum att materialet är känsligt och bör hanteras med viss omsorg.

Stötande material i digitala samlingar

Det är emellertid inte bara enskilda personer som kan ta skada av digital publicering, utan publicering av arkivens meta-data kan även riskera att reproducera sociala ojämlikheter. Denna problematik uppträder även utanför den digitala kontexten och ett exempel på detta är den kontrovers på Uppsala universitet som tidningen universitetslärares uppmärksammade i december 2019. Under en föreläsning om historiska arkiv hade föreläsaren använt det så kallade n-ordet för att illustrera ämnesord i äldre arkivförteckningar. Lärarens användning av uttrycket kritiserades av studenterna och ledde i förlängningen till en debatt om akademisk frihet.²⁴ Detta exempel synliggör att äldre arkiv ibland redan i arkivförteckningen innehåller begrepp som kan förstärka samhälleliga över- och

²³ Se här exempelvis Skott (2014), s. 58–59.

²⁴ Beskrivning av händelserna i *Universitetslärares*, <https://universitetslararen.se/2019/12/18/studenter-reagerade-starkt-pa-n-ordet/> (2025-08-30).

underordningar, vilket arkivinstitutioner idag blivit alltmer medvetna om vid skapandet av digitala samlingar. Exempelvis har detta i USA lett till initiativet The Meta-Data Justice Project där katalogisatörer och arkivarier tillsammans uppdaterar arkivbeskrivningar till modernt språkbruk.²⁵

Även i arkivhandlingar förekommer ofta uttryck eller företeelser som speglar samhällets historiska maktordningar. Sådant material uppfattas stundtals som stötande och riskabelt då en spridning av materialet kan förstärka maktstrukturer grundade på exempelvis kön, etnicitet eller funktionalitet. Att däremot exkludera materialet ur digitala samlingar innebär samtidigt att samhällets mörkare sidor tystas, något som Skott menar kan leda till felaktiga föreställningar om det förflutna som harmoniskt och konfliktfritt. Sådant beskrivning av det förflutna skulle inte bara vara felaktig utan även legitimera icke-demokratiska krafterns historiesyn.²⁶

Bland de forskare som därför sökt en väg framåt återfinns arkivarier-na Michelle Caswell och Marika Cifor, som utarbetat vad de benämner som "a feminist ethics of care"²⁷ kring digitala samlingar. Denna etik kännetecknas av att införandet av en handling i en digital samling inte utgör slutet på digitaliseringsprocessen utan snarare är ett delmoment i en komplex process. Med detta menar Caswell & Cifor att digitalisering är en process där arkivarien skall ha kontakt med såväl handlingens upphovspersoner som de som berörs av handlingen och de tänkta användarna. Författarna beskriver hur de i samband med digitalisering av arkivmaterial kring islamofobi skapade ett råd av personer ur det lokala muslimiska samfundet som valde ut arkivmaterial. Därefter gavs rådet möjlighet att spela in videor som kommenterade händelserna som handlingarna skildrade, vilka sedan följde med den digitala kopian. Till slut gavs även användarna möjlighet att bidra till arkivet genom kommentarer. Därigenom strävade författarna efter att skapa ett erkännande av

²⁵ S. Beezley & H. Scheele Clark, "When Catalogers and Archivists Come Together: The Creation of the Metadata Justice in Oklahoma Libraries & Archives Symposium", *Collaborative Librarianship* 14:1 (2024), artikel 4.

²⁶ Skott (2014), s. 58–59.

²⁷ M. Caswell & M. Cifor, "From Human Rights to Feminist Ethics: Radical Empathy in the Archives", *Archivaria* 81 (2016), s. 25.

historiska orättvisor och samtidigt ge röst åt de som berördes av handlingarna. Caswell & Cifor lyfter även hur de vid ett tillfälle avstod från att digitalisera och publicera arkivmaterial från HBTQ-organisationer i Sydamerika. Detta efter en avvägning mellan behovet av att skildra en marginaliserad grupps historia och säkerheten för de som förekom i handlingarna. Slutsatsen som författarna nådde var att det helt enkelt var för riskabelt att publicera arkivmaterialet och valde därför att avbryta digitaliseringsprocessen.²⁸ Caswell & Cifors teoribildning kan te sig som radikal, eftersom den ställer höga krav på arkivinstitutionerna ifråga om exempelvis kontakter med lokalsamhället och de personer som berörs av samlingarna. Dock öppnar teoribildningen för att beakta konsekvenser av digitalt tillgängliggörande för utsatta grupper, liksom vikten av dialog där historien inte skrivs om, utan snarare med dessa grupper.

En liknande tematik berörs i Brink Peterson et al.:s artikel om digitalt tillgängliggörande av en humortidning som publicerades vid ett amerikanskt universitet under 1900-talets början. Författarna menade att tidningen hade ett stort forskningsvärde eftersom den illustrerade hur amerikansk humorpress växte fram vid universiteten under sekelskiftet. Tidningen innehöll dock flera nedsättande skildringar av amerikansk ursprungsbefolkning och afroamerikaner samt uttryckte misogyn åsikt om kvinnor. Därmed riskerade materialet förstärka negativa över- och underordningar. Enligt författarna var detta problem möjligt att kringgå genom att publicera materialet tillsammans med en disclaimer om att universitet inte stod bakom tidningens innehåll. Denna möjlighet valdes dock bort eftersom författarna ansåg att det inte var säkert att alla användare skulle se disclaimererna. Vidare riskerade en disclaimer att framställa det som att universitet främst försökte skydda sig i ett juridiskt hänseende snarare än att faktiskt belysa materialets problematik. Alternativet till en disclaimer var enligt författarna att publicera materialet tillsammans med utbildningsmaterial som förklarade den samhällseliga kontexten. Ett

²⁸ M. Caswell & M. Cifor, "Neither a Beginning Nor an End: Applying an Ethics of Care to Digital Collections", i H. Lewi, W. Smith, D. vom Lehm & S. Cooke (red.), *The Routledge International Handbook of New Digital Practices in Galleries, Libraries, Archives, Museums and Heritage Sites* (Routledge, London 2019), s. 159–169.

sådant utbildningsmaterial kostade dock stora summor att ta fram, vilket i slutändan ledde till att digitaliseringsarbetet avbröts.²⁹

Studierna ovan åskådliggör den komplexitet som finns kring vissa handlingar, från att de kan förstärka negativa stereotyper till att utgöra ett hot mot individer. Vidare visar studierna att det ibland kan vara nödvändigt att göra en kvalificerad bedömning av riskerna med att publicera ett material, en bedömning som kan landa i att materialet inte bör publiceras. Ett sådant beslut medför dock risken att historiens mörkare episoder försvinner. Ett alternativt tillvägagångssätt hade varit att medvetandegöra användarna om att materialet uppstått i en specifik kulturell och politisk kontext som legitimerade vissa åsikter. En annan möjlighet är att likt Caswell & Cifor publicera ett material men låta det tjäna som en utgångspunkt för diskussioner om samhället och historiska orättvisor. Ett sådant arbetssätt hade både synliggjort tidigare marginaliserade gruppers historia och bidragit till öka arkivens roll som arena för samhällsdebatt, vilket mot bakgrund av dagens kulturpolitik är önskvärt.³⁰

Avslutning – vägar framåt

De utmaningar som detta kapitel har berört kan delas in i tre sorter där den första utgörs av strukturella förutsättningar för digitalisering. I detta hänseende har jag särskilt lyft digitala ojämlikheter, ekonomiska strukturer samt hur teknikanvändningen kan påverka de kopior som framställs. Det andra området som har berörts är material som på olika sätt riskerar att förstärka sociala orättvisor och det tredje avslutande område rör utmaningarna kring personlig integritet. Vid en första anblick kan dessa utmaningar te sig som i det närmsta oöverbärliga och att det därför är tveksamt att ägna sig åt digitalisering.

²⁹ M. Peterson Brink, E. Ducey & E. Lorang, "The Case of the Awgwan: Considering Ethics of Digitization and Access for Archives", *The Reading Room 2* (2016), s. 16–21.

³⁰ Se här exempelvis Statens offentliga utredningar. *Häriifrån till evigheten: en långsiktig arkivpolitik för förvaltning och kulturarv*, Stockholm (2019:58), s. 117, 166 för en diskussion om behovet av mötesplatser liksom hur arkiv idag utgör mötesplatser.

Som bland annat Skott nämner finns det dock en problematik i att avstå från att publicera material på grund av dessa utmaningar. Detta eftersom vi därmed riskerar att framställa det förflutna som homogent och konfliktfritt, vilket kan legitimera tveksamma politiska agendor. I en vidare bemärkelse har arkivarier även en skyldighet att publicera material som rör grupper eller personer som genom historien har tystats eller marginaliserats. I en studie av Tai et al. lyfts det exempelvis att avsaknaden av representation påverkar människors syn på sig själva och sin roll i historien.³¹ Med Skotts ord blir frågan därmed inte om sådana handlingar skall digitaliseras utan hur.³²

Utifrån forskningsläget blir det tydligt att de problem som arkivinstitutioner möter med digitalisering inte har en enhetlig lösning, utan att lösningen stundtals skiljer sig från fall till fall. I vissa fall kan det till och med vara så att institutionerna ibland måste välja den minst skadliga vägen framåt och därmed kompromissa mellan att exempelvis publicera eller skydda materialet eller individens integritet. En generell lösning till många av de problem som arkivsektorn möter med digitalisering kan dock vara att förse digitala samlingar med kontext vilket här kan förstås i en bred bemärkelse. Kontext kan vara rent historisk och skildra dåtidens normer kring exempelvis kön eller etnicitet. I andra fall kan kontexten skildra hur handlingen skapades, exempelvis om det rör information personer inte frivilligt lämnat ut. En tredje variant är att skildra de institutionella förutsättningarna för att materialet blivit digitaliserats, liksom den hård- och mjukvara som använts samt i förekommande fall varför den digitala kopian har bearbetats på ett sätt som gör att den avviker från originalet.

En sista poäng som kan göras är även att det ifråga om känsligt material finns inspiration att hämta i den så kallade postmoderna arkivteorin som främst företräds av Terry Cook. Mot slutet av sin forskargärning beskrev Cook hur arkivsektorn kommer att behöva samverka med närsamhället och minoritetsgrupper för att skapa samlingar som är inkluderande och

³¹ J. Tai, J. Zavala, J. Gabiola, G. Brilmyer & M. Caswell, "Summoning the Ghosts: Records as Agents in Community Archives", *Journal of Contemporary Archival Studies*, 6(2019), s. 15–16.

³² Skott (2014), s. 58–59.

inte endast speglar majoritetssamhället.³³ Detta tankesätt kan även inspirera hanteringen av känsligt material, där arkivarien genom samverkan med grupper i den anda som tidigare föreslagits av Caswell & Cifor, kan bidra till att ge röst åt marginaliserade grupper. Därigenom övergår digitaliseringens demokratiska funktion till att inte bara röra tillgänglighet utan även att förstärka dialog mellan samhällets olika grupper.

³³ T. Cook, "‘We Are What We Keep; We Keep What We Are’: Archival Appraisal Past, Present and Future", *Journal of the Society of Archivists* 32:2 (2011), s. 188–189.